

XV skyrius

TEISMAS

1 poskyris. Teisminės valdžios ypatumai. Istorinės teisminės valdžios ištakos Lietuvoje

2 poskyris. Teisminė valdžia Lietuvos Respublikos konstitucinėje teisėje

1. Konstitucinės teisės moksle nagrinėjami tik bendriausi teisminės valdžios organizavimo ir veiklos aspektai. Detaliau teisminės valdžios funkcionavimą tiria kiti teisės mokslai.

2. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str. nustatyta, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismas. Teisingumo vykdymas – svarbiausia teisminės valdžios funkcija, kurios niekas kitas negali vykdyti.

3. Teisėjo ir teismų nepriklausomumas – vienas iš esminių demokratinės teisinės valstybės principų. Tokioje valstybėje teismai, vykdydami teisingumą, privalo užtikrinti Konstitucijoje, įstatymuose ir kituose teisės aktuose išreikštos teisės įgyvendinimą, garantuoti teisės viršenybę, apsaugoti žmogaus teises.

4. Šiame vadovėlio skyriuje bus nagrinėjami teisminės valdžios ypatumai, teismų sistema Lietuvoje, teisminės valdžios istorinės ištakos, teisėjų statuso bei teismų veiklos principai.

1 poskyris

TEISMINĖS VALDŽIOS YPATUMAI. ISTORINĖS TEISMINĖS VALDŽIOS IŠTAKOS LIETUVOJE

1.1. Teisminės valdžios ypatumai

1.2. Istorinės teisminės valdžios ištakos Lietuvoje

1.1. Teisminės valdžios ypatumai

Teismai ir jų sistema yra vienas iš valstybės atributų. Tačiau iki pat XVIII a. pabaigos nebuvo net minties, kad teismai gali tapti savarankiška valstybės valdžios dalimi. Dabartiniu metu nepriklausomos teisminės valdžios buvimas ir jos atskyrimas nuo kitų valstybės valdžios šakų laikomas būtinu demokratinės ir teisinės valstybės požymiu. Tik demokratinėse valstybėse, pripažįstančiose valdžių padalijimo principą, teismai laikomi tautos įsteigta savarankiška valstybės valdžia. Vykdydami savo funkcijas, jie nėra pavaldūs nei įstatymų leidžiamajai, nei vykdomajai valdžiai. Nė viena iš šių valstybės valdžios šakų negali kištis į teismų veiklą.

Kita vertus, negalima suabsoliutinti teisminės valdžios savarankiškumo ir nepriklausomumo. Teisminę valdžią su kitomis valdžiomis sieja tam tikri ryšiai. Įstatymų leidžiamoji valdžia priima įstatymus, nustatančius teismų sistemą, teismų veiklos principus, teismų kompetenciją, teisėjų statusą, bylų nagrinėjimo tvarką ir kt. Vykdomoji valdžia užtikrina teismų veiklos materialines sąlygas, įgyvendina specialistų rengimo programas, padeda racionaliai panaudoti ir teismų sistemai, ir atskiriems teismams skirtas biudžeto lėšas ir t.t. Abi šios valdžios dalyvauja formuojant teismus. Savo ruožtu teisminė valdžia įstatymų nustatyta tvarka gali tikrinti įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios priimamų aktų teisėtumą, spręsti ginčus tarp valstybės institucijų, nagrinėti piliečių skundus dėl valstybės institucijų ir pareigūnų veiksmų. Visa tai įgyvendindama, teisminė valdžia užtikrina Konstitucijos ir įstatymų įtvirtintą pusiausvyrą tarp įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios, jų veiklos teisėtumą, apsaugo asmenį nuo valstybės valdžios savivalės.

Konstitucinės teisės mokslas nepateikia tikslaus teisminės valdžios apibrėžimo. Dažnai apsiribojama teiginiu, jog teisminė valdžia yra viena iš valstybės valdžių, kuriai skirta teisingumo vykdymo funkcija.

Teisminei valdžiai būdingi visi valstybės valdžios pagrindiniai požymiai. Pagrindinis ir svarbiausias požymis – tai privalomumas paklusti šios valdžios sprendimams. Teismas priima sprendimus valstybės vardu. Savo galia šie sprendimai prilygsta įstatymams: jie yra privalomi visoms valstybės institucijoms, įstaigoms, organizacijoms, pareigūnams ir piliečiams, jų vykdymas garantuojamas valstybės prievarta. Patys teismų sprendimai daugeliu atvejų yra valstybės prievartos aktai. Teisminės valdžios institucijos turi teisę taikyti įvairias, net pačias griežčiausias, valstybinės prievartos priemones, pvz., laisvės atėmimą iki gyvos galvos, turto konfiskavimą ir kt.

Teisminė valdžia, priimdama privalomus sprendimus, taip pat atlieka ir socialinio reguliavimo funkciją konkrečioje visuomeninių santykių srityje: nustato konkrečių asmenų teises, pareigas ir atsakomybę. „Priimant ir vykdant teismo sprendimus, garantuojamas įsiteisėjusių teismo sprendimų nustatytų ir patvirtintų teisinių santykių stabilumas“¹.

Be bendrųjų valstybės valdžios požymių, teisminei valdžiai būdingi specifiniai požymiai ir funkcijos.

Teisminės valdžios paskirtis – užtikrinti teisės viešpatavimą, konstitucinės santvarkos stabilumą, žmogaus ir piliečių teisių ir teisėtų interesų apsaugą. Demokratinėje valstybėje teismas yra svarbiausia pažeistų žmogaus teisių ir laisvių gynimo institucija. Teisė ginti savo teises nepriklausomame ir nešališkame teisme yra viena iš svarbiausių asmens teisių garantijų. Tokia žmogaus teisių ir laisvių gynyba įtvirtinta Konstitucijos 30 str. 1 d. Asmuo, kurio konstitucinės teisės ir laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Ši konstitucinė nuostata užtikrina kiekvienam asmeniui galimybę savo teises ginti nuo kitų asmenų, taip pat ir nuo neteisėtų valstybės institucijų ar pareigūnų veiksmų. Su minėta Konstitucijos norma siejasi Konstitucijos 31 str. 2 d.: asmuo, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas.

Užtikrinant Konstitucijoje ir įstatymuose įtvirtintų teisių ir laisvių apsaugą teismams suteikiami ypatingi įgaliojimai, kurių neturi nė viena kita valdžia. Tik teismas gali priimti sprendimą, kuriuo žmogui atimama ar apribojama laisvė, konfiskuojamas fizinių ar juridinių asmenų turtas, uždraudžiama politinės partijos veikla, panaikinamas valstybės institucijos neteisėtas aktas, valstybės institucija įpareigojama atlyginti asmeniui padarytą neteisėtais veiksmais žalą ir kt.

Išskirtinę teisminės valdžios vietą valstybės valdžios sistemoje apibūdina tai, kad teisminė valdžia įgyvendina teisingumo vykdymo valstybėje funkciją. Tai pagrindinė teisminės valdžios funkcija, įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str. 1 d. Jos negali įgyvendinti jokia kita valstybės valdžios institucija ar pareigūnas, išskyrus teismą.

Dėl teisingumo funkcijos apimties ir ribų konstitucinės teisės moksle nėra vieningos nuomonės. Neretai teigiama, kad konstituciniai teismai, atliekantys konstitucinės priežiūros funkciją, teisingumo nevykdo ir nepriklauso teisminei valdžiai. Kita vertus, tai priklauso ir nuo to, kokia konstitucinės kontrolės sistema egzistuoja konkrečioje valstybėje. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 1 str. 2 d. teigiama, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra savarankiškas ir nepri-

¹ Jarašiūnas E. Teisminės valdžios funkcionavimo apsaugos problemos konstitucinėje justicijoje // Teisminė valdžia ir visuomenė. Vilnius, 1999. P. 47.

klausomas teismas, kuris teisminę valdžią įgyvendina Konstitucijos ir įstatymų nustatyta tvarka. Tokiu apibrėžimu Lietuvos įstatymų leidėjas suformulavo savo poziciją, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra teisminės valdžios dalis. Tačiau vien įstatymų leidėjo pozicija neturėtume remtis aiškindami Konstitucinio Teismo vietą valdžios institucijų sistemoje. Klausimas yra sudėtingas, juolab, kad Konstitucinio Teismo priskyrimo teisminei valdžiai dėl tam tikrų motyvų negalėtume laikyti neiginčtinu.

Teisingumo turinį sudaro teismų veikla sprendžiant konkrečius ginčus dėl teisės, atsirandančius visuomenėje dėl įvairių konfliktų (turtinius, darbo, politinio pobūdžio ginčus, piliečių skundus dėl neteisėtų valstybės tarnautojų veiksmų ir kt.). Teismai šiuos ginčus sprendžia nagrinėdami baudžiamąsias, civilines ir administracines bylas, griežtai laikydamiesi įstatymų nustatytos teismo proceso tvarkos. Teismo proceso tvarkos reikalavimai įgyvendinant teisminę valdžią yra esminiai: aukštesniajam teismui visi procesinės teisės pažeidimai gali būti pagrindas teismo sprendimui panaikinti.

Teisminei valdžiai būdinga specifinė teisingumo funkcijos vykdymo kontrolės sistema. Ši kontrolė gali būti tik teisinė: kontroliuojama, ar teismo sprendimai yra teisėti, ar jie atitinka materialinės ir procesinės teisės normas. Ši kontrolė gali būti tik vidinė: žemesniojo teismo sprendimą gali pakeisti ar panaikinti tik aukštesnė (apeliacinė ar kasacinė) teisminė institucija.

Iškirtinis teisminės valdžios požymis – jos politinis ir socialinis neutralumas. Vykdamas teisingumą, pagrindinė teismo pareiga – išspręsti teisinį konfliktą: visapusiai, pilnutinai ir objektyviai ištirti visas bylos aplinkybes ir priimti teisėtą bei pagrįstą teismo sprendimą. Tokį sprendimą gali priimti tik nepriklausomas ir nešališkas teismas. Vykdydamas šią pareigą, teismas privalo būti politiškai ir socialiai neutralus bei laisvas nuo bet kokio poveikio iš šalies. Nagrinėdamas ir sprenddamas bylas, jis turi vadovautis tik įstatymu ir savo teisine sąmone bei vidiniu įsitikinimu. Teisinė sąmonė ir vidinis įsitikinimas yra itin svarbūs įgyvendinant teisminę valdžią.

Teisingumo vykdymas nėra vienintelė teisminės valdžios funkcija. Ne mažiau svarbi yra valstybės institucijų, padedančių vykdyti teisingumą, veiksmų teisėtumo ir pagrįstumo teisminės priežiūros funkcija. Pvz., tik teismas gali sankcionuoti asmens suėmimą. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 20 str. 3 d. teigiama, kad nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur, jam dalyvaujant, sprendžiamas sulaikymo pagrįstumas. Jeigu teismas nepriima nutarimo asmenį suimti, sulaikytasis tuojau pat paleidžiamas. Reikia pastebėti, kad šią Konstitucijos nuostatą buvo pradėta nuosekliai įgyvendinti 1996 m. ge-

gužės 28 d. Seimui priėmus tam tikrus Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimus. Iki šių pakeitimų įsigaliojimo asmenų suėmimą ar suėmimo pratęsimą sankcionuodavo prokurorai. Suėmimas – pati griežčiausia Baudžiamojo proceso kodekse numatyta kardomoji priemonė, skiriama tik tada, kai švelnesnėmis kardomosiomis priemonėmis negalima užtikrinti kaltinamojo dalyvavimo procese, netrukdomo bylų tyrimo, teismo nagrinėjimo ir užkirsti kelio naujiems sunkiems nusikaltimams (BPK 104 str.).

Teismai atlieka arba gali atlikti visuomenėje ir kitas teises funkcijas, pvz., teisės normų aiškinimo funkciją. Lietuvoje, be Konstitucinio Teismo, šią funkciją įgyvendina Aukščiausiojo Teismo Teisėjų senatas, aprobuodamas teismų sprendimus, į kurių išaiškinimus turi atsižvelgti teismai, valstybinės ir kitos institucijos, taip pat kiti subjektai, taikydami tuos pačius įstatymus. Kai kuriose valstybėse teismai atlieka teisės kūrimo funkciją (pvz., anglosaksų teisinės tradicijos valstybėse). Tiesa, kai kurie Lietuvos teisininkai mano, kad įstatymų aiškinimas per Aukščiausiojo Teismo Teisėjų senato aprobuotus sprendimus – tai „kelias į teismo sprendimo, kaip precedento, įsitvirtinimą mūsų teisės sistemoje“².

Konstitucinis teisminės valdžios nepriklausomumo pripažinimas užtikrina teismams savivaldos teisę – teisę savarankiškai spręsti tam tikrus, su jų veikla susijusius, klausimus. Tuo tikslu yra steigiamos specialios įstatymo numatytos teisėjų institucijos. Jos turi teisę spręsti klausimus dėl teisėjų paskyrimo, paaugstinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų, dėl drausminių nuobaudų skyrimo ir kt. Įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijos, nors ir renka arba skiria teisėjus, tokių teisių neturi. Specialios teisėjų institucijos, patariančios Respublikos Prezidentui dėl teisėjų skyrimo ar atleidimo, įsteigimą numato Lietuvos Respublikos Konstitucijos 112 str. 5 d. Dabartiniu metu tokius įgaliojimus turi Teisėjų taryba. Jos sudarymo ir veiklos organizavimo tvarką nustato Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. Teisėjų drausminės bylas, vado-vaudamasis šiuo įstatymu, nagrinėja Teisėjų garbės teismas.

1.2. Istorinės teisminės valdžios ištakos Lietuvoje

Istorinių teisminės valdžios ištakų reikėtų ieškoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų organizacijos ir funkcionavimo praktikoje. Tačiau šiuo atveju pasitenkinsime mažiausiai istoriškai nutolusiu ir dabartinės teismų organizacijos problemoms artimiausiu tarpukario Lietuvos laikotarpiu. Pagrindinis dėmesys bus koncentruojamas teisminės valdžios ir

² Teismų praktika. 1995. Nr. 1. P. 6.

teisėjų statuso teisinio reglamentavimo bei kai kurioms teismų veiklos problemoms Lietuvoje 1918–1940 m.

Pirmajame Lietuvos konstituciniame akte – 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose – apie teismus visai nebuvo užsimenama. Pasekus tolesnę Lietuvos konstitucinę raidą paaiškėja, kad ir vėliau, jau šiek tiek stabilizavusis politinei padėčiai, dar kurį laiką reikėsi akivaizdus politinės valdžios nenoras teisiškai įtvirtinti teismui deramą vietą valstybėje. Antai 1919 m. balandžio 4 d. tos pačios Valstybės tarybos priimti antrieji Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai vėl nereglementavo teismų. Vargu ar būtų galima tai paaiškinti šio akto, didele dalimi pažodžiui pakartojusio pirmojo dokumento tuo pačiu pavadinimu tekstą, leidėjų inercija ar skubotumu, nes, šalia to meto Lietuvai naujos Valstybės prezidento institucijos konstitucionavimo, jie vis tik nepamiršo reglamentuoti taip pat naujai įvedamo valstybės kontrolieriaus statuso.

Dar daugiau – teismai liko nekonstitucionuoti taip pat ir Steigiamojo Seimo 1920 m. birželio 10 d. priimtoje Laikinojoje Konstitucijoje.

Sugretinęs visus šiuos reiškinius, M. Römeris darė prielaidą, kad besikuriančios Lietuvos valstybės valdžia *sąmoningai* norėjo išlaikyti teismą vyriausybės žinioje, neišskirti jo paritetinės autonominės funkcijos su atskiromis autonominėmis institucijomis³. Tam Lietuvos valdžia turėjo rimtą pagrindą.

Dėl sunkių, didelio pasišventimo ir materialinių išteklių reikalaujančių sąlygų išsimokslinimui įgyti, taip pat dėl to, kad ilgiau nei aštuoniasdešimt penkerius metus (uždarius Vilniaus universitetą) nebuvo galimybių savo krašte siekti teisinio išsilavinimo, teisininkų atsikuriančioje Lietuvoje buvo nedaug, o ir tuos pačius grobstė įvairios besiformuojančios valstybės žinybos. Todėl pirmasis teisingumo ministras Petras Leonas disponavo vos dviem dešimtimis kvalifikuotų lietuvių teisininkų, savo laiku baigusių daugiausia Maskvos, Peterburgo ar Dorpat (Tartu) universitetus. Maždaug kita tiek Lietuvoje gyvenusių teisininkų nelietuvių dažniausiai nemokėjo lietuviškai kalbėti, juolab – rašyti. Štai todėl visai tikėtina, kad Lietuvos valdžia negalėjo pasikliauti kuriamu teismu ir neturinčiais patenkinamos kvalifikacijos teisėjais; galėjo būti nusistačiusi, bent kol organizuojami teismai ir ieškoma pretendentų į teisėjus, išlaikyti sau priklausomą teismo padėtį. Tokį bendrą politinės valdžios nusiteikimą teismo atžvilgiu atitiko ir pagrindinės jo padėtį besikuriančioje valstybėje reglamentavusių įstatymų nuostatos.

Priėmus Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatinius dėsnius, 1918 m. lapkričio 28 d. Valstybės taryba priėmė Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymą.

³ Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. D. 1. Kaunas, 1937. P. 67.

Lietuvos teismai Laikinajame Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatyme buvo konstruojami pagal Rusijos teismų, veikusių Lietuvoje iki Pirmojo pasaulinio karo, pavyzdį, pakoreguojant juos organizacijos ir kompetencijos požiūriu.

Įstatymas nustatė trijų pakopų teismą. Žemiausia grandis teismų sistemoje kiekvienai apskrčiai ir miestui, turinčiam daugiau nei 20 tūkstančių gyventojų, buvo numatyti taikos teisėjai. Buvusiose gubernijose (Vilniaus, Kauno ir Suvalkų) turėjo būti sudaromi apygardų teismai. Pastarąją nuostatą 1924 m. patikslinus, buvo įsteigti Kauno, Marijampolės, Šiaulių ir Panevėžio apygardos teismai. Įjungus į Lietuvos sudėtį autonominio krašto teisėmis Klaipėdos kraštą, jame įsteigti valsčių teismai ir Klaipėdos apygardos teismas. Aukščiausiaja teismine instancija numatytas vienas visai valstybės teritorijai Vyriausiasis Lietuvos tribunolas.

Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas kiekvienai teismų sistemos grandžiai paskirstė kompetenciją nagrinėjant civilines ir baudžiamąsias bylas pirmąją instanciją, taip pat taikos teisėjams ir apygardų teismams suteikė teisę tam tikrais atvejais nagrinėti skundus dėl administracinių įstaigų ir pareigūnų nutarimų. Kaip apeliacinė instancija, apygardų teismai gavo teisę nagrinėti taikos teisėjų, o Vyriausiasis tribunolas – apygardos teismų išnagrinėtas bylas.

Skirti ir šalinti taikos teisėjus, nenumatant jokių apribojimų ar garantijų, Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymas pavedė teisingumo ministrui, o apygardos teismo ir Vyriausiojo tribunolo pirmininkus ir narius – teisingumo ministro teikimu Valstybės tarybos prezidiumui. Tokia tvarka (ypač įstatymo neribojamas teisėjų šalinimas) buvo visiškai suprantama, kadangi teismo darbuotojais pasitaikydavo paskirti atsitiktinius asmenis. Teisingumo ministras, aplinkybių verčiamas, kvietė ir skyrė teisėjais specialiai tam nepasirengusius žmones. Tad galima suprasti, jog dažna byla buvo nagrinėjama diletantiškai, nesugebant taikyti įstatymų. Teisingumo ministras tegalėjo guostis tuo, jog padarytas klaidas ištaisys aukštesnioji teisminė instancija. Svarbiausia jis reikalavo sąžiningo požiūrio į darbą. Tačiau ir tai pasiekti nebuvo lengva.

Itin stingant specialistų darbui teismuose ir siekiant nors šiek tiek dalykiniu požiūriu parengti tam pretendentes, 1919 m. gruodžio 11 d. buvo priimtas Teismo kandidatų įstatymas. Sutinkamai su šio įstatymo reikalavimais, užteko 20 metų amžiaus ir vidurinio išsilavinimo, kad asmuo galėtų būti priimtas teismo kandidatu. Kandidatai 1–2 metus turėjo stažuotis teisme, rengtis teoriškai ir laikyti egzaminus. Po to jau galėjo būti skiriami į laisvas žemesniųjų teismo darbuotojų vietas.

Bylas taikos teisėjams buvo pavesta nagrinėti asmeniškai, kitiems teismams – trijų teisėjų teisminėms kolegijoms. To meto Lietuvos sąlygomis, stingant teismo narių, Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo

įstatymas apygardos teismams leido kviesti į posėdį taikos teisėją, o Vyriausiajam tribunolui – apygardos teismo narį.

Teismų steigimo datą įstatymas pavedė nustatyti teisingumo ministrui susitarus su okupacine valdžia. Teisingumo ministras paskyrė 1918 m. gruodžio 15 d. ir pavedė teismams nuo tos dienos pradėti perimti bylas iš Lietuvą paliekančios okupacinės valdžios.

Teigiamą poveikį ir teisinį apibrėžtumą Lietuvos teismų sistemai padarė 1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Jos 2 str. pirmą kartą Lietuvos konstitucionalizmo istorijoje skelbiama, kad valstybės valdžią vykdo Seimas, Vyriausybė ir Teismas. Teismas jau laikomas vienu iš trijų pagrindinių valdžios struktūros elementų, paritetiniu kitiems – įstatymų leidybai ir valdymui.

Teisiškai įtvirtinant teismo padėtį valstybėje, principinę reikšmę turėjo Konstitucijos 64 ir 65 str. Juose suformuluotos trys šia prasme svarbios taisyklės: 1. Teismas priima sprendimus vadovaudamasis tik įstatymu; 2. Teismo sprendimai daromi Respublikos vardu; 3. Keisti ar naikinti teismo sprendimus gali tik teismas. Tuo Konstitucija teismo veiklą formaliai atpalaidavo nuo bet kokio tikslingumo poveikio, pabrėžė, kad savo veikloje teismas tiesiogiai atstovauja valstybei ir jokia kita valstybės valdžios institucija negali veikti teismo veiklos rezultatų. Beje, visos šios taisyklės buvo deklaruojamos ir vėlesnėse Lietuvos konstitucijose. Tačiau nė viena iš jų neužsiminė apie priemones, užtikrinančias teisėjų nepriklausomumą, be kurio neįmanoma čia pat deklaruojamas taisyklės realizuoti.

Reglamentuoti teismų organizaciją, kompetenciją ir jurisdikciją, vadinausi, ir teisėjų asmens statusą, Konstitucija pavedė įstatymui.

Deja, šiai Konstitucijai galiojant, toks įstatymas nebuvo išleistas. Nepaisant kritiško 1918 m. Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pačių rengėjų požiūrio į kai kurias šio teisės akto nuostatas, visas įstatymas pasirodė esąs pakankamai gyvybingas ir visuomenei priimtinas, kadangi nė viena politinė grupė Seime nereikalavo jo peržiūrėti. Tiesa, nuo 1924 m. buvo parengti keli Teismų santvarkos įstatymo projektai, tačiau jie nustatyta tvarka net nebuvo svarstomi, o oficialiai laikyto laikinu įstatymu laikinumas truko beveik 15 metų.

Laikinąjį Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymą pakeitė Valstybės tarybos parengtas, Respublikos prezidento priimtas ir 1933 m. liepos 11 d. paskelbtas Teismų santvarkos įstatymas. Tai ištis didelės apimties (488 straipsnių) teisės aktas, reglamentavęs teismų sistemą, kompetenciją, posėdžių tvarką, teisėjų statusą, teismo tardytojų, prokurorų ir jų padėjėjų, advokatų teisinę padėtį.

Šis įstatymas įvedė keturių pakopų teismą. Žemutinė teisminės sistemos pakopa tapo apylinkių teismai. Juose galėjo dirbti ir po kelis teisėjus, o jų veiklos formos ir kompetencija buvo panašios į anksčiau buvusių taikos tei-

sėjų. Kita teismų sistemos pakopa išliko apygardų teismai, sprendę svarbesnes civilines ir baudžiamąsias bylas, išskyrus politines, o kaip apeliacinė instancija – apylinkių teismuose išnagrinėtąsias bylas. Į teismų sistemą Teismų santvarkos įstatymas įvedė naują pakopą –Apeliacinius rūmus visai respublikai. Jie apeliacine tvarka nagrinėjo bylas, pirmąją instanciją jau nagrinėtas apygardų teismuose, o kaip pirmosios instancijos teismas – bylas dėl nusikaltimų valstybės saugumui, anksčiau buvusias teismingas apygardos teismams.

Aukščiausioji teisminės sistemos pakopa ir toliau liko Vyriausiasis tribunolas. Jis neteko apeliacinių funkcijų ir veikė išimtinai kaip kasacinė instancija byloms, išnagrinėtoms apylinkių, apygardų ir Klaipėdos krašto teismuose, Apeliaciniuose rūmuose bei Kariuomenės teisme. Kaip pirmosios instancijos teismui jam buvo pavesta nagrinėti bylas, kuriose kaltinami vyriausybės nariai.

Apygardos teismai, Apeliaciniai rūmai ir Vyriausiasis tribunolas jiems teismingas bylas nagrinėjo trijų teisėjų kolegijomis; kai kuriems klausimams spręsti buvo numatyti visuotiniai šių teismų narių susirinkimai. Vyriausiojo tribunolo Visuotiniam narių susirinkimui priklausė įstatymų aiškinimo teisė, ginčų tarp teismų bei tarp teismų ir administracijos organų dėl bylų priklausomybės nagrinėjimas ir kai kurie kiti klausimai.

Apie prisiekusiųjų sprendėjus įstatymas nebeužsiminė.

Teisėjais, pagal šį įstatymą, galėjo tapti tik 25 metų amžiaus ir turintys aukštąjį išsimokslinimą piliečiai. Jais negalėjo būti asmenys, kuriems teismo sprendimu atimtos teisės, kurie paskelbti neišsigalinčiais skolininkais, numatyti ir dar kai kurie kiti apribojimai. Be to, apylinkės teismo teisėjais skiriami asmenys turėjo būti ne mažiau kaip dvejus metus ištarnavę teismo kandidatais, išlaikę nustatytus egzaminus ir po to bent vienerius metus teisme ėję sekretoriaus ar panašias pareigas; apygardos teismų teisėjas turėjo būti ne mažiau kaip trejus metus dirbęs apylinkės teisėju; Apeliacinių rūmų ir Vyriausiojo tribunolo nariams reikėjo atitinkamai trejų ir šešerių metų apygardos teismo teisėjo stažo. Dar didesni reikalavimai buvo keliami visų teismų pirmininkams.

Naujasis 1933 m. įstatymas neįvedė teisėjų rinkimų. Nustatydamas, kad visus be išimties teismų sistemos pakopų teisėjus skiria Prezidentas, teisingumo ministro teikimu įstatymas tuo pačiu metu numatė galimybę į skyrimus veikti ir patiems teismams: kandidatų į apygardos teismų bei Apeliacinių rūmų teisėjus sąrašus pavesta sudarinėti atitinkamo teismo visuotiniams susirinkimams. Tie sąrašai turėjo būti pristatomi ministrui, o jis turėjo teisę savo nuožiūra parinkti asmenis iš pasiūlytų kandidatų (arba ir ne iš jų) ir su tam tikra atestacija teikti juos prezidentui.

Reikia pasakyti, kad metams bėgant, Lietuvos teismams pavyko tapti patikima aukštos kvalifikacijos ir moralės institucija, pasižymėjusia „aukštu

teisės ir teisingumo pajautimu, sąžiningumu ir pareigingumu. Labai šviesus nepriklausomos Lietuvos požymis buvo tas, kad visuomenėj jau buvo išnykus net mintis, jog teismą būtų galima papirkti ar kitaip paveikti teisenos įstatymų nenustatytu keliu”.

Labai svarbu, kad 1933 m. Teismų santvarkos įstatymas pagaliau nustatė keletą visuotinai pripažintų priemonių, kuriomis paprastai stengiamasi teismą apdrausti nuo politinės galios institucijų poveikio.

Viena tokių priemonių – teisėjų drausminės atsakomybės sutelkimas pačių teisėjų kolegijoje. Įstatymas numatė, kad teisėjai drausmės tvarka atsako Teisėjų drausmės teisme, susidedančiame iš pirmininko – Vyriausiojo tribunolo pirmininko – ir keturių teisėjų, kasmet renkamų Vyriausiojo tribunolo visuotiniame susirinkime iš šio tribunolo narių.

Senajam teismų santvarkos įstatymui galiojant, neapsieita be priekaištų, kad Lietuvoje nepasirūpinta teisiškai įtvirtinti „teisėjų nepakeičiamumo“ principo.

Reglamentuodamas „teisėjų nepakeičiamumo“ principą, 1933 m. Teismų santvarkos įstatymas nustatė, kad teisėjas, išstarnavęs šiose pareigose ne mažiau kaip trejus metus, iš tarnybos gali būti atleidžiamas tik pareiškęs savo sutikimą. Be teisėjo sutikimo jis galėjo būti atleidžiamas: jei be pateisinamos priežasties nustatytu laiku neatvyko į paskirtąją teisėjo vietą; jei neteko Lietuvos pilietybės; jei paskelbtas neišsimokančiu skolininku; jei teismo sprendimu uždėta globa; jei dėl ligos nesugeba eiti pareigų; taip pat dėl kai kurių kitų konkrečių priežasčių. Atleisti teisėją galėjo Prezidentas teisingumo ministro teikimu.

Įstatymas taip pat ribojė teisėjo perkėlimą: į žemesnę vietą teisėjas be jo sutikimo galėjo būti perkeltas išimtinai Teisėjų drausmės teismo sprendimu; perkeliant teisėją į kitą tarnybos vietą, buvo reikalaujama jo sutikimo, išskyrus atvejus, kai jis dar nėra išstarnavęs teisėju trejų metų ir kai jį reikia perkelti „dėl teisingumo darymo naudos ar dėl teisėjo vardo orumo“ (186 str.).

Lietuvoje galioję konstitucijos ir įstatymai teismo galią ribojė iš esmės tik civiline ir baudžiamąja sritimi, reglamentavo tik bendruosius teismus ir nelietė teismų, skirtų valstybės institucijų ir valdininkų, privalančių veikti konstitucijos ribose, veiklai kontroliuoti. Dėl jų tarpukario Lietuvos politiniuose sluoksniuose bei visuomenėje daugiau buvo diskutuojama, nei daroma žingsnių realiai juos įgyvendinti. Bene aktyviausias tokių teismų šalininkas buvo M. Römeris. Laikydamas teismą valstybine institucija, labiausiai išlaisvinta nuo politinių veiksnių įtakos ir kurios pagrindinė funkcija – „neteisės“ konstatavimas ir sudraudimas⁴, jis nuolat pabrėždavo, kad ši funkcija gali būti sėkmingai panaudota prieš kiekvieną „neteisę“, nesvarbu, ar ji reiškiasi

⁴ Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. Kaunas, 1931. P. 4–5.

gyventojų, ar valstybės institucijų veikloje. Apskritai tokius teismus jis laikė „kertinėmis institucijomis teisinės valstybės organizacijoje“⁵.

1940 m. sovietinė okupacija nutraukė Lietuvos teismų sistemos raidą. Pagal sovietinius įstatymus Lietuvoje buvo įvestas dviejų pakopų teismų sistemos modelis.

1990 m. atkūrus nepriklausomybę, imta planuoti ir rengti teisminės valdžios reformą.

2 poskyris

TEISMINĖ VALDŽIA LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINĖJE TEISĖJE

2.1. Šiuolaikinė Lietuvos Respublikos teismų sistema

2.2. Teisminės valdžios ir prokuratūros santykių klausimas

2.3. Teisėjai ir jų statusas

2.4. Teismų veiklos konstituciniai principai

2.1. Šiuolaikinė Lietuvos Respublikos teismų sistema

Teisminę valdžią sudaro valstybėje veikianti teismų sistema. Teismų sistema – tai valstybės teisminės valdžios institucijų, kurias sieja bendri organizavimo ir veiklos principai, visuma.

Yra kelios nuomonės dėl teismų sistemą apibūdinančių požymių. Vieni teisininkai aiškina, kad valstybės teismų sistemą apibūdina teismų hierarchiniai ryšiai. Pagal šį kriterijų valstybėje gali veikti viena arba keletas teismų sistemų. Kita vertus, yra nemažai nuomonių, jog tai ne vieninteliai ryšiai, siejantys valstybėje veikiančius teismus, pvz., juos jungia ta pati funkcija, veiklos principai, teisinė bazė ir kt. Šiuo požiūriu kai kuriose valstybėse veikia viena vieninga teismų sistema (pvz., Didžiojoje Britanijoje), o daugumos valstybių teismų sistemą sudaro keletas santykinai savarankiškų teismų grupių (posistemų). Šiuo požiūriu visi teismai, kurie nurodyti Lietuvos Respublikos Konstitucijos IX skirsnyje, sudaro Lietuvos Respublikos teismų sistemą⁶.

⁵ Römeris M. Teisinės valstybės organizacija // Lietuvos universitetas 1927–1928 mokslo metais (1927-09-15–1928-02-16). Kaunas, 1928. P. 24, 29.

⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, kaip teisminės valdžios dalies, teisinė padėtis yra nagrinėta VI vadovėlio skyriuje „Konstitucijos apsauga. Lietuvos Respublikos

Šią sistemą sudaro bendrosios kompetencijos teismai ir specializuoti teismai. Šiuo metu Lietuvoje veikia specializuoti administraciniai teismai. Prireikus įstatymu gali būti įsteigti ir kiti specializuoti teismai darbo, šeimos ir kitų kategorijų byloms nagrinėti. Lietuvos Respublikoje draudžiama steigti teismus su ypatingais įgaliojimais taikos metu.

Bendrosios kompetencijos teismai. Lietuvoje šiuo metu veikia 4 pakopų (grandžių) bendrosios kompetencijos teismai: Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai. Jų kompetenciją nustato Teismų įstatymas ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo statutas.

Apylinkės teismas yra pirmoji instancija civilinėms, baudžiamosioms, administracinių teisės pažeidimų byloms; byloms, susijusioms su sprendimų ir nuosprendžių vykdymu; priimti sprendimams (nutarimams) dėl įstatymų numatytų prievartos priemonių taikymo; įstatymo nustatytais atvejais nagrinėti skundams dėl kvotėjo, tardytojo ar prokuroro veiksmų. Įstatymo nustatytais atvejais apylinkės teismo teisėjai vykdo ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijas. Apylinkės teismo teisėjas negali nagrinėti tų bylų, kuriose vykdė ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijas.

Prie apylinkės teismo veikia hipotekos skyrius. Hipotekos skyrius įstatymų nustatytais atvejais ir tvarka registruoja turto įkeitimus ir turto arešto aktus, tvarko hipotekos ir turto arešto aktų registrą, priima sprendimus dėl skolos išieškojimo iš įkeisto turto bei paskirsto išieškotas sumas išieškotojams. Hipotekos skyriui vadovauja, jo darbą organizuoja ir kontroliuoja hipotekos teisėjas. Hipotekos teisėjas turi tokias pačias teises ir pareigas kaip ir kiti apylinkės teismo teisėjai.

Prie apylinkės teismo veikia teismo antstolių kontora. Teismo antstoliai vykdo teismo sprendimus ir kitus įstatymų nustatytus vykdomuosius dokumentus. Teismo antstolis yra valstybės pareigūnas. Jo reikalavimai vykdymo procese yra privalomi visiems Lietuvos Respublikos fiziniams asmenims ir įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms.

Apygardos teismas yra pirmoji instancija civilinėms ir baudžiamosioms byloms, įstatymo priskirtoms jo kompetencijai; apeliacinė instancija apylinkių teismų sprendimams, nuosprendžiams, nutartims ir nutarimams; atlieka kitas su teisingumo vykdymu susijusias ir įstatymu priskirtas jo kompetencijai funkcijas.

Apeliacinis teismas yra apeliacinė instancija byloms, kurias išnagrinėjo apygardų teismai kaip pirmosios instancijos teismai. Jis taip pat nagrinėja kitas bylas, kurias Lietuvos Respublikos įstatymai priskiria jo kompeten-

cijai, bei atlieka kitas šio teismo kompetencijai įstatymo priskirtas su teisingumo vykdymu susijusias funkcijas.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra vienintelė kasacinė instancija įsisteisėjusiems teismų sprendimams, nuosprendžiams, nutartims ir nutarimams. Šioje instancijoje Baudžiamojo proceso ir Civilinio proceso kodeksų nustatytais atvejais bylą nagrinėja arba trijų teisėjų kolegija, arba išplėstinė septynių teisėjų kolegija, arba Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinė sesija.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas formuoja vienodą teismų praktiką taikant įstatymus. Jis skelbia kolegijų ar Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinės sesijos pasiūlytas ir kasacine tvarka priimtas nutartis. Į šiose nutartyse esančius įstatymų taikymo išaiškinimus turi atsižvelgti teismai, valstybinės ir kitos institucijos, taip pat kiti subjektai taikydami tuos pačius įstatymus. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas analizuoja teismų praktiką įstatymų taikymo klausimais, susipažindamas su apygardų teismų ir Apeliacinio teismo darbu vietose bei kitais būdais, konsultuoja teisėjus bendraisiais įstatymų taikymo klausimais.

Lietuvos Aukščiausiajame Teisme yra sudaromas Teisėjų senatas. Tai kolegiali teisėjų institucija, turinti savarankišką įstatymo nustatytą kompetenciją. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisėjų senatą sudaro Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, skyrių pirmininkai, taip pat po septynis Civilinių bylų skyriaus ir didesnę Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo darbo stažą turinčius Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjus. Kiti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjai gali dalyvauti senato posėdžiuose su patariamąjo balso teise. Senato posėdžiuose taip pat gali dalyvauti kitų teismų pirmininkai, jų pavaduotojai, skyrių pirmininkai ir kiti teisėjai.

Pagrindinė Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato funkcija – aprobuoti teismų sprendimus ir nagrinėti įstatymų taikymo teismų praktikoje apibendrinimo rezultatus. Senato aprobuotos teismų praktikos apibendrinimo apžvalgos skelbiamos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenyje. Senatas turi ir kitus įstatymo nustatytus įgaliojimus: svarsto Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko pasiūlytas šio teismo skyrių pirmininkų kandidatūras; teikia Respublikos Prezidentui Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų garbės teismo narių kandidatūras ir tvirtina šio teismo nuostatus; nagrinėja skundus dėl teisėjų egzaminų komisijos išvadų ir teisėjų garbės teismų sprendimų, sprendžia kitus organizacinius Lietuvos Aukščiausiojo Teismo veiklos klausimus.

Administraciniai teismai. 1999–2000 m. Lietuvos administracinių teismų sistemą sudarė apygardų administraciniai teismai, Aukštesnysis administracinis teismas ir Lietuvos apeliacinio teismo Administracinių

bylų skyrius. Šių teismų kompetenciją nustatė Administracinių bylų teisenos įstatymas.

2000 m. rugsėjo 19 d. Administracinių teismų įsteigimo įstatymo 2, 3, 4, 5, 6 str. pakeitimo ir papildymo įstatymu ši sistema buvo reorganizuota. Vadovaujantis šiuo įstatymu, buvo įsteigti:

1. Administraciniai teismai:

- 1.1. Vilniaus apygardos administracinis teismas;
- 1.2. Kauno apygardos administracinis teismas;
- 1.3. Klaipėdos apygardos administracinis teismas;
- 1.4. Panevėžio apygardos administracinis teismas;
- 1.5. Šiaulių apygardos administracinis teismas;

2. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas.

Administracinių teismų sistemą sudaro: 1) apygardų administraciniai teismai ir 2) Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. Konkrečios apygardos administracinio teismo veiklos teritorija sutampa su atitinkamo bendrosios kompetencijos apygardos teismo veiklos teritorija. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas veikia visoje valstybėje.

Kadangi administracinių teismų sistema – nauja struktūra, jos sudėtinų dalių jurisdikciją reikėtų plačiau aptarti. Pagal Administracinių bylų teisenos įstatymo 15 str. administraciniai teismai sprendžia bylas:

1) dėl valstybinio administravimo subjektų priimtų teisės aktų ir veiksmų teisėtumo, taip pat dėl šių subjektų atsisakymo atlikti jų kompetencijai priskirtus veiksmus teisėtumo ir pagrįstumo ar vilkinimo atlikti tokius veiksmus;

2) dėl savivaldybių administravimo subjektų priimtų aktų ir veiksmų teisėtumo, taip pat dėl šių subjektų atsisakymo atlikti jų kompetencijai priskirtus veiksmus teisėtumo ir pagrįstumo ar vilkinimo atlikti tokius veiksmus;

3) dėl turtinės ir neturtinės (moralinės) žalos, padarytos fiziniam asmeniui ar organizacijai neteisėtais valstybės ar vietos savivaldos institucijos, įstaigos, tarnybos bei jų tarnautojų veiksmais ar neveikimu viešojo administravimo srityje, atlyginimo;

4) dėl mokesčių, kitų privalomų mokėjimų, rinkliavų sumokėjimo, grąžinimo ar išieškojimo, finansinių sankcijų taikymo, taip pat dėl mokesčių ginčų;

5) dėl tarnybinių ginčų, kai viena šalis yra valstybės ar savivaldybės tarnautojas, turintis viešojo administravimo įgaliojimus (įskaitant pareigūnus ir įstaigų vadovus);

6) dėl Vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos sprendimų ir šios komisijos kreipimusi dėl tarnybos santykių su valstybės tarnautojais nutraukimo;

7) dėl ginčų tarp nepavaldžių vienas kitam viešojo administravimo subjektų dėl kompetencijos ar įstatymų pažeidimo, išskyrus civilinius ginčus, priskirtus bendrosios kompetencijos teismams;

8) dėl rinkimų ir Referendumo įstatymų pažeidimo;

9) dėl nutarimo administracinio teisės pažeidimo byloje apskundimo;

10) dėl viešųjų įstaigų, įmonių ir nevyriausybinių organizacijų, turinčių viešojo administravimo įgaliojimus, priimtų sprendimų ir veiksmų viešojo administravimo srityje teisėtumo, taip pat dėl šių subjektų atsakymo atlikti jų kompetencijai priskirtus veiksmus teisėtumo ir pagrįstumo ar vilkinimo atlikti tokius veiksmus;

11) dėl visuomeninių organizacijų, bendrijų, politinių partijų, politinių organizacijų ar asociacijų priimtų bendro pobūdžio aktų teisėtumo;

12) dėl užsieniečių skundų dėl atsisakymo išduoti leidimą gyventi ar dirbti Lietuvoje ar tokio leidimo panaikinimo, taip pat dėl skundų dėl pabėgėlio statuso.

Administracinių teismų kompetencijai įstatymu gali būti priskiriamos ir kitos bylos.

Apygardos administracinis teismas yra pirmoji instancija administracinėms byloms, nurodytoms Administracinių bylų teisenos įstatymo 15 str., kai pareiškėjas ar atsakovas yra teritorinis valstybinio administravimo ar savivaldybių administravimo subjektas, išskyrus bylas, nurodytas Administracinių bylų teisenos įstatymo 15 str. 1 d. 6, 11 ir 12 p.

Netaikant išankstinio nagrinėjimo ne teismo tvarka procedūros, apygardos administracinis teismas, kaip pirmosios instancijos teismas, nagrinėja bylas dėl norminių administracinių aktų, kuriuos priėmė teritoriniai ar savivaldybių administravimo subjektai, teisėtumo; taip pat bylas: pagal Seimo kontrolierių pareiškimus remiantis Seimo kontrolierių įstatymu, kai atsakovai yra teritoriniai ar savivaldybių administravimo subjektai; pagal savivaldybių tarybų pareiškimus dėl jų teisių pažeidimo, kai atsakovai yra teritoriniai valstybiniai administravimo subjektai; pagal Vyriausybės atstovo pareiškimus dėl vietos savivaldos institucijų ir jų pareigūnų aktų, prieštaraujančių Konstitucijai ir įstatymams, dėl įstatymų ir Vyriausybės sprendimų nevykdymo, dėl aktų ar veiksmų, pažeidžiančių gyventojų ir organizacijų teises, teisėtumo; dėl turtinės ir moralinės žalos, padarytos fiziniam asmeniui ar organizacijai teritorinių valstybės ar vietos savivaldos institucijų, įstaigų, tarnybų bei jų tarnautojų, einančių tarnybinės pareigos, neteisėtais veiksmais ar neveikimu viešojo administravimo srityje, atlyginimo (Civilinio kodekso 485 str.); pagal pareiškimus, kai kyla ginčai tarp nepavaldžių vienas kitam viešojo administravimo subjektų dėl kompetencijos ar įstatymų pažeidimo (šio įstatymo 15 str. 1 d. 7 p.), išskyrus atvejus, kai viena iš ginčo šalių yra centrinė administravimo institucija, įstaiga, tarnyba; pagal skundus dėl valstybės institucijų (parei-

gūnų) nutarimų administracinių teisės pažeidimų bylose; pagal skundus dėl apylinkės rinkimų komisijos sprendimo arba apylinkės referendumo komisijos sprendimo dėl rinkėjų sąrašo ar piliečių, turinčių teisę dalyvauti referendume, sąrašo padarytų klaidų; pagal prašymus užtikrinti administracinių ginčų komisijų sprendimų vykdymą.

Jis taip pat nagrinėja tarnybinius ginčus, kai viena ginčo šalis yra valstybės ar savivaldybės tarnautojas, turintis viešojo administravimo įgaliojimus, išskyrus atvejus, kai pareiškėjas ar atsakovas yra centrinė administravimo institucija, įstaiga, tarnyba ar jos tarnautojas ir jeigu Valstybės tarnybos įstatymas nenustato kitokios tokių ginčų sprendimo tvarkos.

Apygardos administracinis teismas, kaip pirmoji instancija, taip pat nagrinėja skundus (prašymus) dėl savivaldybių ir apskričių administracinių ginčų komisijų, o įstatymų numatytais atvejais – ir dėl kitų išankstinio ginčų nagrinėjimo ne teismo tvarka institucijų priimtų sprendimų.

Be šios kompetencijos, Vilniaus apygardos administraciniam teismui numatyta papildoma kompetencija. Pagal Administracinių bylų teisenos įstatymo 19 str. Vilniaus apygardos administracinis teismas yra pirmoji instancija Administracinių bylų teisenos įstatymo 15 str. nurodytoms byloms, kai pareiškėjas ar atsakovas yra centrinis administravimo subjektas, išskyrus bylas dėl norminių administracinių aktų, kuriuos priėmė centriniai valstybinio administravimo subjektai, teisėtumo, taip pat bylas, nurodytas šio įstatymo 15 str. 1 d. 11 p.

Netaikant išankstinio nagrinėjimo ne teismo tvarka procedūros, Vilniaus apygardos administracinis teismas, kaip pirmosios instancijos teismas, nagrinėja bylas pagal Seimo kontrolierių pareiškimus remdamasis Seimo kontrolierių įstatymu, kai atsakovai yra centriniai valstybinio administravimo subjektai; taip pat bylas pagal savivaldybių tarybų pareiškimus dėl jų teisių pažeidimo, kai atsakovai yra centriniai valstybinio administravimo subjektai.

Vilniaus apygardos teismas nagrinėja tarnybinius ginčus, kai viena ginčo šalis yra valstybės tarnautojas, turintis viešojo administravimo įgaliojimus, ir kai pareiškėjas ar atsakovas yra centrinė administravimo institucija, tarnyba ar jos tarnautojas, jeigu Valstybės tarnybos įstatymas nenustato kitos tokių ginčų sprendimo tvarkos; taip pat bylas pagal skundus dėl Vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos sprendimų ir šios komisijos kreipimusi dėl tarnybos santykių su valstybės tarnautojais nutraukimo ir kt.

Vilniaus apygardos administracinis teismas, kaip pirmoji instancija, taip pat nagrinėja skundus (prašymus) dėl Vyriausiosios administracinių ginčų komisijos, Mokestinių ginčų komisijos, o įstatymų numatytais at-

vejais – ir dėl kitų išankstinio ginčų nagrinėjimo ne teismo tvarka institucijų priimtų sprendimų.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas yra:

- 1) apeliacinė instancija byloms, kurias išnagrinėjo administraciniai teismai, kaip pirmosios instancijos teismai, taip pat bylas dėl administracinių teisės pažeidimų;
- 2) apeliacinė instancija administracinių teisės pažeidimų byloms, kurias išnagrinėjo apylinkių teismai;
- 3) vienintelė ir galutinė instancija byloms dėl norminių administracinių aktų, kuriuos priėmė centriniai valstybinio administravimo subjektai, teisėtumo, taip pat šio įstatymo 15 str. 1 d. 11 p. nurodytoms byloms;
- 4) galutinė instancija byloms pagal skundus dėl Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimų ar neveikimo, išskyrus tuos, kurie priskirti Konstitucinio Teismo kompetencijai;
- 5) galutinė instancija administracinių bylų priskyrimo tam tikriems teismams klausimais.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas nagrinėja prašymus dėl proceso atnaujinimo administracinėse bylose, taip pat ir administracinių teisės pažeidimų bylas, kurios užbaigtos įsiteisėjusiu teismo sprendimu, nutarimu ar nutartimi.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas formuoja vienodą administracinių teismų praktiką taikant įstatymus.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas atlieka ir kitas jo kompetencijai įstatymų priskirtas funkcijas.

2.2. Teisminės valdžios ir prokuratūros santykiai

Prie Lietuvos Respublikos bendrosios kompetencijos teismų veikia santykinai savarankiška institucija – prokuratūra. Jos struktūrą sudaro Generalinė prokuratūra prie Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, apygardų prokuratūros prie apygardų teismų ir apylinkių prokuratūros prie apylinkių teismų.

Prokuratūros pagrindines funkcijas apibrėžia Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 str. 1 d.: valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose palaiko, baudžiamąjį persekiojimą vykdo ir kvotos organų veiklą kontroliuoja prokurorai. Šios prokurorų funkcijos detalizuojamos Prokuratūros įstatymo 25 str.: prokuroras baudžiamojo proceso įstatymo nustatyta tvarka pradeda baudžiamąjį persekiojimą; tirdamas nusikaltimą, vykdo persekiojimo veiksmus ir, jei yra pagrindas, perduoda bylą teismui. Prokurorų kompetenciją, jų teises ir pareigas apibrėžia ir kiti šio įstatymo straipsniai. Prokurorai, vykdydami savo įgaliojimus, yra nepriklausomi ir

klauso tik įstatymo. Prokuratūra nevykdo teisingumo. Jos paskirtis – padėti teismams vykdyti teisingumą.

2.3. Teisėjai ir jų statusas

Teisminę valdžią įgyvendina teismas – kolegiali teisėjų institucija (arba vienas teisėjas). Būtent teisėjams yra suteikiami ypatingi teisminės valdžios atstovo įgaliojimai ir teisė priimti privalomus sprendimus, vienaip ar kitaip liečiančius ar keičiančius konkretaus žmogaus gyvenimą. Konkrečios bylos nagrinėjimas ir sprendimas reikalauja ne tik didelių asmeninių teisėjo pastangų, bet ir moralinės bei pilietinės atsakomybės, profesinių sugebėjimų ir gyvenimiškos patirties. Neatsitiktinai teisėjams keliami aukšti profesiniai ir moraliniai reikalavimai. Kuo aukštesnės instancijos teismas, tuo didesni reikalavimai teisėjui.

Bendras konstitucinis reikalavimas – teisėjais Lietuvoje gali būti tik Lietuvos Respublikos piliečiai (Konstitucijos 112 str. 1 d.). Konkrečius reikalavimus asmenims, galintiems būti teisėjais, nustato Teismų įstatymas, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo statutas ir Administracinių teismų įsteigimo įstatymas.

Ir bendrosios kompetencijos, ir administracinių teismų teisėjais gali būti skiriami ne jaunesni kaip 25 metų asmenys. Tai turi būti nepriekaištingos reputacijos asmenys. Įstatymo 22(3) str. nurodyta, kad asmuo nelaikomas nepriekaištingos reputacijos, jeigu buvo nuteistas už tyčinį nusikaltimą, nesvarbu, ar išnyko teistumas; buvo nuteistas už neatsargų nusikaltimą ir nėra išnykęs teistumas; buvo atleistas iš teisėjų garbės teismo sprendimu; piktnaudžiauja psichotropinėmis, narkotinėmis, toksinėmis medžiagomis ar alkoholiu; jo elgesys ar veikla nėra suderinama su teisėjo profesinės etikos taisyklių reikalavimais. Teisėjais gali būti skiriami tik asmenys, atitinkantys profesinius reikalavimus: turintys aukštąjį teisinį išsilavinimą – teisės magistro arba teisininko profesinį kvalifikacinį laipsnį (vienpakopį teisinį universitetinį išsilavinimą) – ir išlaikę teisėjo egzaminus (kai kuriais įstatymo nustatytais atvejais to nereikalaujama).

Reikalavimai teisinio darbo stažui skiriasi priklausomai nuo to, ar asmuo pretenduoja būti apylinkės, apygardos ar kito teismo teisėju.

Pvz., apylinkės teismo teisėju gali būti skiriamas asmuo, atlikęs kandidato į apylinkės teismo teisėjus praktiką apylinkės bei apygardos teismuose ir išlaikęs teisingumo ministro nustatyta tvarka teisėjo egzaminus. Šios praktikos trukmė priklauso nuo teisinio darbo stažo: asmenys, turintys 3 metų įstatyme nurodyto teisinio darbo stažą atlieka 5 mėnesių, o jos neturintys – vienerių metų kandidato į apylinkės teismo teisėjus praktiką. Reikalavimai atlikti kandidato į apylinkės teismo teisėjus praktiką nėra taikomi teisės krypties socialinių mokslų daktarams bei habili-

tuoties daktarams, asmenims, turintiems 1 metų teisėjo darbo stažą ar 3 metų darbo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų padėjėjų, teismo pirmininkų ar skyriaus pirmininko patarėjų, prokurorų, prokurorų pavaduotojų, advokatų, notarų ar Seimo kontrolierių darbo stažą, ar ne mažesnę kaip 5 metų teisinio darbo stažą pagal Vyriausybės patvirtintą pareigybių sąrašą, bei asmenims, skiriamiems hipotekos teisėjais. Išvardyti asmenys skiriami apylinkės teismo teisėjais išlaikę teisėjo egzaminus. Asmenys, turintys teisėjo darbo stažą, jeigu nuo darbo teisėju praėjo ne daugiau kaip 5 metai, iš karto gali būti skiriami apylinkės teismo teisėjais.

Apygardos teismo teisėju gali būti skiriamas asmuo, turintis ne mažesnę kaip 5 metų apylinkės teisėjo darbo stažą. Prokurorai, turintys ne mažesnę kaip 10 metų prokuroro ar tardytojo darbo stažą, advokatai, turintys ne mažesnę kaip 10 metų advokato darbo stažą, gali būti skiriami apygardos teismo teisėjais, jeigu jie teisingumo ministro nustatyta tvarka atliko 5 mėnesių praktiką teismuose ir išlaikę teisėjų egzaminą.

Apeliacinio teismo teisėju gali būti skiriamas asmuo, turintis ne mažesnę kaip 5 metų apygardos teismo teisėjo darbo stažą.

Apygardos ar Apeliacinio teismo teisėjo kandidatūrai išrinkti Teisingumo ministerija skelbia viešą konkursą. Konkursas vyksta teisingumo ministro nustatyta tvarka. Teisės krypties socialinių mokslų daktarai ir habilituoti daktarai, turintys ne mažesnę kaip 10 metų bendrąjį teisinio pedagoginio ir (ar) mokslinio darbo stažą, buvę Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjai, atleisti iš pareigų savo noru, išrinkti į kitas pareigas arba sutikę būti perkelti į kitą darbą, apylinkių, iš karto gali būti skiriami apygardų teismų ir Apeliacinio teismo teisėjais.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėju gali būti skiriamas apygardos teismo arba Apeliacinio teismo teisėjas, turintis ne mažesnę kaip 5 metų apygardos teismo ar Apeliacinio teismo teisėjo darbo stažą; buvęs Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas, atleistas iš pareigų savo noru, išrinktas į kitas pareigas arba sutikęs būti perkeltas į kitą darbą; teisės krypties socialinių mokslų habilituotas daktaras arba daktaras, turintis ne mažesnę kaip 10 metų teisinio darbo stažą pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintą pareigybių sąrašą; Generalinės prokuratūros prie Lietuvos Aukščiausiojo Teismo prokuroras, turintis ne mažesnę kaip 10 metų prokuroro darbo stažą.

Konstitucinio Teismo teisėjas, pasibaigus jo įgaliojimų laikui, jam pakeičiant, gali būti iš karto paskirtas apylinkės, apygardos teismų, Apeliacinio ar Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėju.

Administracinių teismų teisėjai skiriami bei atleidžiami iš pareigų Konstitucijos bei įstatymų nustatyta tvarka.

Administracinių teismų teisėjais gali būti skiriami ne jaunesni kaip 25 metų, nepriekaištingos reputacijos asmenys, turintys aukštąjį teisinį išsilavinimą, atitinkantį Vyriausybės nustatytus kvalifikacinius reikalavimus, ir išlaikę teisėjo egzaminus.

Pretendentai į apygardų administracinių teismų teisėjus turi turėti ne mažesnę kaip 3 metų teisėjo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjo padėjėjo, teismo pirmininko ar skyriaus pirmininko patarėjo, prokuroro, prokuroro pavaduotojo, advokato, notaro ar Seimo kontrolieriaus darbo stažą, 5 metų darbo stažą valstybės tarnyboje ar ne mažesnę kaip 5 metų teisinio darbo stažą pagal Vyriausybės patvirtintą teisinių pareigybių sąrašą, taip pat Teismų įstatymo nustatyta tvarka laimėti konkursą.

Pretendentai į Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjus turi turėti ne mažesnę kaip 10 metų teisėjo darbo stažą, iš jų ne mažiau kaip 5 metų apygardos, apygardos administracinio ar Lietuvos apeliacinio teismo teisėjo darbo stažą, arba teisės krypties socialinių mokslų daktaro ar habilituoto daktaro mokslinį laipsnį ir ne mažesnę kaip 10 metų teisinio pedagoginio darbo stažą, arba 10 metų darbo stažą valstybės tarnyboje, taip pat Teismų įstatymo nustatyta tvarka laimėti konkursą.

Administracinių teismų teisėjais be egzaminų gali būti skiriami Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo teisėjai (taip pat buvę išvardytų teismų teisėjai), apygardų, apylinikių teismų teisėjai, teisės krypties socialinių mokslų daktarai bei habilituoti daktarai.

Administracinių teismų teisėjų teisinė padėtis yra tolygi bendrosios kompetencijos teismų teisėjų teisinei padėčiai, t.y. jiems taikomos Teismų įstatymo nuostatos, išskyrus šiame įstatyme numatytas išimtis. Administracinių teismų teisėjams taip pat taikoma darbo užmokesčio sistema, socialinio aprūpinimo bei kitos garantijos, nustatytos bendrosios kompetencijos teismų teisėjams.

Teismų įstatymas numato tam tikrus apribojimus eiti teisėjo pareigas. Šio įstatymo 25 str. nustatyta, kad teisėju negali būti asmuo, prieš tai buvęs teisėju, prokuroru, advokatu, notaru, policijos ar vidaus reikalų sistemos darbuotoju ir atleistas už profesinės veiklos pažeidimus. Teisėjas negali būti skiriamas dirbti teisme, kuriame teisėju dirba jo sutuoktinis (buvęs sutuoktinis), vaikai (įvaikiai), tėvai (įtėviai), broliai, seserys (įbroliai, įsėserys), pusbroliai, pusseserės.

Teisėjai skiriami ir atleidžiami iš pareigų Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų nustatyta tvarka. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 112 str. numatyta, kad Aukščiausiojo Teismo teisėjus, o iš jų – pirmininką, skiria ir atleidžia Seimas Respublikos Prezidento teikimu. Apeliacinio teismo teisėjus, o iš jų – pirmininką, skiria Respublikos Prezidentas

Seimo pritarimu. Apylinkių, apygardų ir specializuotų teismų teisėjus ir pirmininkus skiria, jų darbo vietas keičia Respublikos Prezidentas.

Dėl teisėjų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo ar atleidimo iš pareigų Respublikos Prezidentui pataria speciali Teismų įstatymo numatyta institucija – Teisėjų taryba. Teisėjų taryba svarsto apylinkių, apygardų ir apeliacinio teismo teisėjų, šių teismų pirmininkų kandidatūras, kurias parenka teisingumo ministras Teismų departamento direktoriaus teikimu. Aukščiausiojo Teismo teisėjų kandidatūras parenka Aukščiausiojo Teismo pirmininkas.

Asmuo, paskirtas teisėju, pradeda eiti pareigas tik po to, kai prisiekia jį paskyrusiems Seimui arba Respublikos Prezidentui būti ištikimas Lietuvos Respublikai, vykdyti teisingumą tik pagal įstatymą.

Panaši teismų formavimo tvarka (t.y. skiriant teisėjus šioms pareigoms) yra daugelyje valstybių, tačiau tai nėra vienintelis galimas teismų sudarymo būdas. Kai kuriose valstybėse teismai yra formuojami rinkimų būdu, pvz., daugelyje JAV valstijų teisėjus renka piliečiai. Teisėjai gali būti skiriami neribotam laikui – iki gyvos galvos (nors dažniausiai nustatoma tam tikra viršutinė amžiaus riba, pvz., iki 70 metų) arba skiriami apibrėžtam laikui (skiriant pirmą kartą 5–10 metų, antrą kartą – iki gyvos galvos). Visuotinai pripažinta, kad skiriant teisėjus neribotam laikui (iki gyvos galvos), užtikrinamas jų nepriklausomumas nuo politinių jėgų ir jų pasikeitimo valstybėje.

Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 36 str. 1 ir 2 d. nustatyta, kad apylinkių teismų teisėjai pirmą kartą skiriami penkeriems metams. Pabaigus šiam terminui, Teisėjų tarybai patarus, jie be egzaminų skiriami iki 65 metų amžiaus. Kitų Lietuvos Respublikos teismų, išskyrus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, teisėjai iš karto skiriami iki 65 metų amžiaus. Pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo statuto 17 str. 6 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjai skiriami iki 70 metų amžiaus. Apylinkių teismų pirmininkai skiriami penkeriems, apygardų teismų pirmininkai ir skyrių pirmininkai – septyneriems, Apeliacinio teismo pirmininkas ir skyrių pirmininkai – aštuoneriems, o Aukščiausiojo Teismo pirmininkas ir skyrių pirmininkai – devyneriems metams.

Prisiekęs jį paskyrusiems Seimui arba Respublikos Prezidentui, teisėjas įgyja visus teisminės valdžios vykdytojo įgaliojimus. Teisminės valdžios išskirtinė funkcija lemia ypatingą šią valdžią įgyvendinančių pareigūnų teisinę padėtį ir jų veiklos principus. Visų teisėjų statusas yra vienas. Skiriasi tik jų įgaliojimai priklausomai nuo teismo kompetencijos.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos trys pagrindinės nuostatos, apibūdinančios teisėjų statusą. Tai teisėjų nepriklausomumas, nekeičiamumas ir neliečiamumas.

Teisėjo nepriklausomumas – ypatingas jo teisinio statuso elementas. Teisėjo ir teismų nepriklausomumas – viena iš svarbiausių teisminės valdžios demokratinėje valstybėje funkcionavimo sąlygų. Konstitucijos 109 str. 1 ir 2 d. nustatyta, kad teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi, kad teisėjai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo. Ši konstitucinė norma sukonkretinta Teismų įstatymo 46 str. ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo statuto 21 str. Juose nurodoma, kad priimdamas sprendimą, teismas vadovaujasi tais įstatymais, kurie neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, įstatymams neprieštaraujančiais Vyriausybės nutarimais, įstatymams ir Vyriausybės nutarimams neprieštaraujančiais kitais norminiais aktais.

Su Konstitucijos 109 str. 1 ir 2 d. siejasi ir minėta 31 str. 2 d., įtvirtinanti kaltinamo padarius nusikaltimą asmens teisę, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas. Ši norma įpareigoja teisėją priimti ne tik teisėtą, bet ir pagrįstą įrodymais teismo sprendimą. Procesiniai įstatymai numato, kad teismas įvertina įrodymus pagal vidinį savo įsitikinimą, pagrįstą visapusių, pilnutiniu ir objektyviu visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamasis įstatymu ir teisine sąmone.

Konstitucinis Teismas 1995 m. gruodžio 6 d. nutarime pažymėjo, kad „teisėjo ir teismo nepriklausomumo apskritai negalima vertinti pagal kokį nors vieną, kad ir labai reikšmingą, požymį. Kita vertus, negalima nepripažinti, kad pažeidus bet kurią iš teisėjo ir teismo nepriklausomumo garantijų gali būti pakenkta ir teisingumo įgyvendinimui, žmonių teisių ir laisvių užtikrinimui“. Šiame Konstitucinio Teismo nutarime pažymėta, kad „teisėjų ir teismo nepriklausomumo vykdant teisingumą garantijų turinį pirmiausia lemia jų nepriklausomumas: a) nuo byloje dalyvaujančių šalių bet kokio kišimosi, b) nuo valstybės valdžios, valdymo, taip pat visuomenės institucijų, korporacinių, neteisėtų asmeninių ar kitokių interesų įtakos“.

Valstybės valdžios ir valdymo institucijų, Seimo narių ir kitų pareigūnų, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų ar piliečių kišimasis į teisėjo ar teismo veiklą draudžiamas ir užtraukia įstatymo numatytą atsakomybę (Konstitucijos 114 str. 1 d.). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo statuto 21 str. 3 d. konkrečiai nurodyta ir teisinės atsakomybės rūšis – baudžiamoji atsakomybė. Konstitucijos 114 str. įtvirtintą normą sukonkretina Baudžiamojo kodekso 298 str., numatantis atsakomybę už mėginimą bet kokia forma paveikti teisėją norint sukliudyti teisingai išnagrinėti bylą teisme: pvz., pagal teismų įstatymus kišimusi į teisėjo arba teismo veiklą laikomi mitingai, piketai bei kitokie grupių ar pavienių asmenų veiksmai arčiau negu 75 metrai iki Teismo pastato ir Teisme, jeigu jais siekiama paveikti teisėją arba teismą.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos dvi pagrindinės teisėjo nepriklausomumo garantijos: teisėjų nekeičiamumas ir teisėjų neliečiamumas.

Teisėjų nekeičiamumas arba teisėjų įgaliojimų trukmės neliečiamumas yra tai, kad teisėjas negali būti skiriamas į kitas pareigas ar kitą teismą be jo paties sutikimo, o jo įgaliojimai gali būti nutraukti tik Konstitucijos ir įstatymo nustatytais pagrindais ir tvarka.

Lietuvos Respublikos Konstitucija garantuoja teisėjui, kuris sąžiningai atlieka savo pareigas ir laikosi duotos teisėjo priesaikos, kad jis nebus atleistas ar pašalintas iš pareigų kitais negu Konstitucijos 115 ir 116 str. nustatytais pagrindais. Konstitucijos 115 str. nustatyta, kad teisėjai atleidžiami iš pareigų įstatymo nustatyta tvarka šiais atvejais: savo noru; pasibaigus įgaliojimų laikui arba sulaukę įstatyme nustatyto pensinio amžiaus; dėl sveikatos būklės; išrinkus į kitas pareigas arba jų sutikimu perkėlus į kitą darbą; kai savo poelgiu pažemino teisėjo vardą; kai įsiteisėja juos apkaltinę teismų nuosprendžiai. Pastarieji du reikalavimai įrodo, kad Konstitucijos leidėjas kelia teisėjams labai aukštus profesinius ir moralinius reikalavimus.

Konstitucijos 116 str. nustatyta, kad Aukščiausiojo Teismo pirmininką ir teisėjus, taip pat Apeliacinio teismo pirmininką ir teisėjus už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą arba priesaikos sulaužymą, taip pat paaiškėjus, jog padarytas nusikaltimas, Seimas gali pašalinti iš pareigų apkaltos proceso tvarka.

Antroji teisėjų nepriklausomumo garantija užtikrina teisėjo asmens neliečiamybę. Konstitucijos 114 str. 2 d. nustatyta, kad teisėjas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, suimtas, negali būti kitaip suvaržyta jo laisvė be Seimo, o tarp Seimo sesijų – be Respublikos Prezidento sutikimo. Baudžiamąją bylą teisėjui gali iškelti tik generalinis prokuroras.

Teismų įstatymai taip pat nustato, kad teisėjas negali būti patrauktas administracinėn atsakomybėn. Teisėjui padarius administracinę teisės pažeidimą, medžiaga perduodama teisingumo ministrui arba Aukščiausiojo Teismo pirmininkui drausminei bylai iškelti.

Teisėjo neliečiamumo garantija – tai taip pat ir jo asmens garbės ir orumo apsauga. Įstatymai numato atsakomybę už viešą teisėjo ar teismo įžeidimą, šmeižimą ar jo autoriteto žeminimą.

Konstitucijoje neįtvirtinta, tačiau beveik visuotinai pripažįstama dar viena teisėjų nepriklausomumo garantija – jų materialinis nepriklausomumas. Ši garantija pasireiškia pirmiausia tuo, kad teisėjui, kol jis eina šias pareigas, negali būti sumažintas atlyginimas. Šis principas buvo suformuluotas ir įtvirtintas JAV Konstitucijoje XVIII a. pabaigoje. Vėliau ši taisyklė paplito ir kitose valstybėse. Mėginimai mažinti teisėjo atlygi-

nimą ar kitas socialines garantijas arba teismų finansavimo ribojimas laikoma kėsiniimusi į teisėjų ir teismų nepriklausomumą. Daugelyje šalių teisėjų atlyginimai, palyginti su valdininkų atlyginimais, yra gerokai didesni.

Konstitucijos kūrėjas, siekdamas užtikrinti teisėjų nepriklausomumą ir nešališkumą, numato ir tam tikrus apribojimus. Vienas iš tokių apribojimų – teisėjų depolitizavimo principas, įtvirtintas Konstitucijos 113 str. 2 d. Šis principas reiškia, kad teisėjas negali dalyvauti politinių partijų ir kitų politinių organizacijų veikloje. Šio straipsnio 1 d. įtvirtintas ir kitas teisėjų apribojimas: teisėjas negali užimti jokių kitų renkamų ar skiriamų pareigų, dirbti verslo, komercijos ar kitokiose privačiose įstaigose ar įmonėse. Jis taip pat negali gauti jokio kito atlyginimo, išskyrus teisėjo atlyginimą bei užmokestį už pedagoginę ar kūrybinę veiklą. Šie Konstitucijoje įtvirtinti apribojimai nereiškia, kad teisėjams apskritai apribojama asociacijų laisvė. Konstitucija ir teismų įstatymai nedraudžia teisėjams burtis į teisėjų asociacijas ar kitas organizacijas, atstovaujančias jų interesus.

2.4. Teismų veiklos konstituciniai principai

Teisminę valdžią įgyvendina teisėjas asmeniškai arba teisėjų kolegija, laikydamiesi nustatytos procesinės tvarkos.

Pagrindinius teismų veiklos principus apibrėžia Lietuvos Respublikos Konstitucija. Dauguma iš jų yra bendro pobūdžio. Procesinius teismų veiklos principus įtvirtina procesiniai civiliniai, baudžiamieji ir administraciniai įstatymai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinti šie bendrieji teismų veiklos principai:

Teisingumą vykdo tik teismas. Teismas priima sprendimus ir nuosprendžius Lietuvos Respublikos vardu. Šių funkcijų negali atlikti jokios kitos valstybės valdžios institucijos ir pareigūnai.

Teisėjų nepriklausomumas ir jų veiklos teisėtumas. Šio principo esmė – teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi ir klauso tik įstatymo. Teisėjų nepriklausomumas – tai ne tik pagrindinis teisėjų statuso elementas, kurį jau aptarėme, bet ir svarbiausia procesinė teismo garantija, būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga. Taip pat tai ir viena iš svarbiausių žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantijų. Tik nepriklausomas ir nešališkas teismas gali objektyviai įvertinti nagrinėjamos baudžiamosios, civilinės ar administracinės bylos aplinkybes ir priimti teisingą sprendimą. Teisėjų ir teismų nepriklausomumo principas – vie-

nas iš esminių teisinės valstybės bruožų. Jo laikomasi visose demokratinėse valstybėse.

Konstitucijos viršenybės principas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 110 str. griežtai draudžia teisėjui taikyti įstatymą, kuris prieštarauja Konstitucijai. Tais atvejais, kai yra pagrindo manyti, kad įstatymas ar kitas teisinis aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai, teisėjas sustabdo šios bylos nagrinėjimą ir kreipiasi į Konstitucinį Teismą prašydamas spręsti, ar šis įstatymas ar kitas teisinis aktas atitinka Konstituciją.

Teisė į teisminę gynybą (teisminės gynybos prieinamumas). Konstitucijos 30 str. 1 d. skelbia, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Vadinasi, kiekvienas Lietuvos teritorijoje esantis asmuo turi teisę į teisminę gynybą nuo kėsimosi į jo gyvybę ir sveikatą, asmeninę laisvę, nuosavybę, garbę ir orumą, kitas Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų jam garantuotas teises ir laisves, taip pat į teisminę gynybą nuo valstybės valdžios ir valdymo institucijų bei pareigūnų neteisėtų veiksmų ar neveikimo. Šią konstitucinę teisę asmuo gali įgyvendinti tiesiogiai, remdamasis Konstitucija (Konstitucijos 6 str. 2 d.). Kita vertus, realiai šiandien Lietuvoje šia teise pasinaudoti gali ryžtis ne kiekvienas – teismo procesas reikalauja nemažų išlaidų.

Lygybė įstatymui ir teismui. Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs (Konstitucijos 28 str. 1 d.). Žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimų ar pažiūrų. Šis principas teisiniame procese pasireiškia rungimosi principu. Teisminiame procese šalių procesinės teisės yra lygios, kiekviena šalis turi lygias galimybes įrodyti aplinkybes, kuriomis remiasi.

Valstybinės proceso kalbos principas įtvirtintas Konstitucijos 117 str. 2 ir 3 d. Teismo procesas vyksta, sprendimai priimami ir skelbiami lietuvių kalba. Asmenims, nemokantiems lietuvių kalbos, garantuojama teisė dalyvauti tardymo ir teisminiuose veiksmuose per vertėją.

Teismo proceso viešumo principas. Šis principas įtvirtintas Konstitucijos 31 str. 2 d. ir 117 str. 1 d. Visuose teismuose bylos nagrinėjamos viešai. Teismo posėdis gali būti uždaras tik žmogaus asmeninio ar šeimyninio gyvenimo slaptumui apsaugoti, taip pat jeigu viešai nagrinėjama byla gali atskleisti valstybinę, profesinę ar komercinę paslaptį.

Galimybė apskūsti ir peržiūrėti teismo sprendimą. Šis principas netiesiogiai įtvirtintas Konstitucijos 111 str. 1 d. Nustatoma 4 pakopų bendrosios kompetencijos teismų sistema, leidžianti pasinaudoti galimybe apskūsti teismo sprendimą aukštesnės instancijos teismui. Asmuo, ne-

patenkintas pirmosios instancijos teismo sprendimu, turi teisę apeliacine ar kasacine tvarka jį apskųsti.

Valstybės atsakomybė už teismo klaidas. Konstitucijos 30 str. 2 d. įtvirtinta, kad asmeniui padaryta materialinė ir moralinė žala turi būti atlyginta įstatymo nustatyta tvarka. Atsakomybės už žalą, padarytą kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo neteisėtais veiksmais, bendruosius pagrindus nustato civiliniai įstatymai. Civiliniame kodekse nustatyta, kad turtinę ir moralinę žalą fiziniam asmeniui, padarytą dėl neteisėto nuteisimo, dėl neteisėto patraukimo baudžiamojon atsakomybėn, dėl neteisėto suėmimo taikant kardomąją priemonę, dėl neteisėtos administracinės nuobaudos – suėmimo arba pataisos darbų – paskyrimo, valstybė atlygina visa apimtimi, nepriklausomai nuo kvotos, parengtinio tardymo, prokuratūros organų pareigūnų ir teismo kaltės įstatymo nustatyta tvarka. Šią tvarką nustato specialus Žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymas.

Konstitucijos kūrėjas, suteikdamas teismams teisę taikyti pačias griežčiausias valstybės prievartos priemones (skirti kriminalinės bausmės asmenims, padariusiems nusikaltimus), apibrėžia ir tam tikrus baudžiamojo proceso principus – teisingumo garantijas. Tai nekaltumo prezumpcija: asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu; teisė į gynybą: asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat teisė turėti advokatą; draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius; draudimas bausti už tą patį nusikaltimą antrą kartą.